

Hvor går historiedidaktikken

Historiedidaktikk i Norden 8

Redigert av

*Sirkka Ahonen, Marianne Vega Poulsen, Ola Svein Stug
Magnús Þorkellsson, Ulf Zander*

Nr. 45 i Skriftserie fra Institutt for historie og klassis!

Institutt for historie og klassiske fag
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Trondheim 2004

Den fortsatte kamp om det historiedidaktiske historiebegreb

- en kritisk kommentar til Jörn Rüsens
begreb om "historiekultur"

Bernard Eric Jensen

Betragtet i et fugleperspektiv udgør perioden fra midten af 1970'erne til midten af 1980'erne et vigtigt vendepunkt i historiedidaktikkens nyeste historie. Det er for så vidt enkelt at forklare, hvorfor det tidsrum danner et vendepunkt; forklaringen er, at på den tid gjorde historiedidaktikere begrebet 'historiebevidsthed' til omdrejningspunktet for deres forsknings- og refleksionsarbejde. Når man analyserer dette forløb nærmere, bliver det imidlertid klart, at datidens historiedidaktikere drog delvis forskellige konsekvenser af indførelsen af det nye nøglebegreb, og det er et af de steder, hvor forskellen mellem en vesttysk og nordisk historiedidaktik blev synlig.¹

Der var enighed om, at en satsning på historiebevidsthed fremstod som en frugtbar og perspektivrig vej frem, men hvor vesttyske historiedidaktikere - fx dem bag *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (1979) - fortsat ville betragte historiedidaktik som en fagdidaktik, der nøje var knyttet til videnskabsfaget historie, dér begyndte nordiske historiedidaktikere - fx Sven Sødring Jensen - at sætte spørgsmålstejn ved forestillingen om, at historiedidaktik er en fagdidaktik, idet de ville drage mere vidtrækkende konsekvenser af indførelsen af begrebet 'historiebevidsthed'. Den forskel kan indkredses ved at sige, at der fandtes to konkurrerende forståelser af historiedidaktik: den kunne defineres enten som en historiefagsdidaktik eller som en historiebevidsthedsdidaktik. Når det udgør en interessant konflikt, skyldes det, at den i sin kerne vedrører spørgsmålet: hvilket historiebegreb skal ligge til grund for definitionen af 'historiebevidsthed'?

Et par årtier senere kan det give god mening at spørge: Gør denne konflikt- og brudflade sig fortsat gældende inden for det historiedidaktiske teorilandskab? Eller har situationen ændret sig afgørende i den mellemliggende tid? Jeg vil søge at besvare de spørgsmål ved at sammenligne en nordisk og tysk forståelse af begreberne 'historie' og 'historiebevidsthed'.²

Konkurrerende historiebegreber

Det gennemgående tema bliver en analyse og bearbejdning af problemstillingen: hvilket historiebegreb skal historiedidaktikere lægge til grund for deres faglige arbejde? Jeg vil derfor lægge ud med at skitsere den forståelse af historie, der ligger til grund for min egen definition og brug af begrebet 'historiebevidsthed'. Skulle jeg give en ultrakort definition af historie, forekommer det mest oplagte bud at være: 'det at leve i og med tid'. Skulle en sådan formulering forklares nærmere, kan det ske ved, at begrebet 'historiebevidsthed' introduceres, da det netop vil begrebsliggøre, hvordan mennesker lever i og med tid. En mere eksplicit definition af historiebevidsthed kan være den, der teoretisk ligger i forlængelse af Reinhart Kosellecks tilgang i *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (1979) – dvs. 'historiebevidsthed vedrører det sagforhold, at i en levet nutid er fortid nærværende og virksom som erindring og fremtid nærværende og virksom som forventning'. En anden variant af samme definition er: 'det er i samspillet mellem menneskers erfaringsrum og deres forventningshorisont, at historiebevidsthed dannes og bruges'. Og skulle der gives en mere almen begrundelse for, at historiebevidsthed udgør noget helt centralt og afgørende i menneske- og samfundslivet, må følgende sagforhold bringes på banen: 'mennesker bruger løbende deres historiebevidsthed til at frembringe historie' ('Geschichte machen', 'making history').³

Forstås historie på den måde, bliver det åbenbart, at indførelsen af begrebet 'historiebevidsthed' markerer et tydeligt brud i forhold til det historiebegreb, der gennem årtier har præget såvel videnskabs- som undervisningsfaget 'historie' – dvs. den tradition, der er tilbøjelig til at sætte lighedstegn mellem historie og fortid.⁴ Og i så fald er det ikke muligt teoretisk at forlige historiedidaktikkens nye historiebegreb og faghistoriens traditionelle historiebegreb; historiedidaktik er med andre ord kommet på kollisionskurs med et fortidsfikseret historiefag.⁵

Der findes fortsat de historiedidaktikere, der baserer deres analyser på et historiebegreb, hvor der sættes lighedstegn mellem historie og fortid. Skal der gives et eksempel på det, kan det være oplagt at pege på det største og mest pretiøse projekt inden for historiedidaktikkens verden: *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, der nu foreligger i en 5. udgave, og hvor 3. udg. (1985) og 5. udg. (1997) er nye omarbejdede udgaver. Et fortidsfikseret historiebegreb gør sig således gældende i den vigtigste nyskabelse i 5. udgaven af håndbogen: begrebet 'historiekultur'. Jeg vil lægge ud med en mere generel kortlægning af nydannelserne, der gør sig gældende i den seneste sammenlignet med 3. og 1. udgaven. Der ses dernæst på, hvordan begrebet 'historiekultur' defineres, og på det begrebs didaktiske konsekvenser. Endelig skal den pågående kamp om historiebegrebet sættes ind i en lidt bredere videnskabshistorisk sammenhæng, og jeg vil i den forbindelse tage pejling af historiedidaktikkens fremtidsudsigter.

Et hus under ombygning

Handbuch der Geschichtsdidaktik kan lignedes med et bygningsværk, der har gennemgået en ombygning i flere omgange. Det er værd at notere, at bygherrerne fortsat er de samme som, da bygningsprojektet først blev igangsat i slutningen af 1970'erne: Klaus Bergmann, Annette Kuhn, Jörn Rüsen og Gerhard Schneider. På det seneste er der dog sket det, at Klaus Frölich, der tidligere havde status af assistent, er forfremmet til fulgyldigt medlem af byggekonsortiet. Det viser sig endvidere, at bygherrerne har skiftet entreprenørfirma; hvor de tidligere entrerede med Schwann fra Dusseldorf, bruger de nu Kallmeyer i Seelze-Velber.

Betragtes det imponante bygningsværk *Handbuch der Geschichtsdidaktik* på afstand, vil den traditionsbevidste besøgende straks bemærke, at det har nogenlunde samme størrelse som tidligere, men også at facaden er nymalet. Hvor den tidligere var sort og gul (1979) og dernæst flerfarvet rød (1985), er den nu (1997) ensartet blå. Bevæger man sig ind i ankomsthallen, bliver det åbenbart, at en større intern omstrukturering har fundet sted – ja, faktisk er den så stor, at det tager den besøgende ganske lang tid at få etableret et overblik over de ændringer, som den seneste ombygning har ført med sig. Jeg vil kun nævne de vigtigste.

Dele af den gamle bygning er totalrenoveret, og to tidligere afdelinger – *Geschichte im Kanon der Unterrichtsfächer* og *Geschichtslehrerbildung* – er slet og ret blevet nedlagt. Desuden har en af afdelingerne skiftet navn; det drejer sig om den, der blev oprettet i 1985 under navnet *Geschichte in der außerschulischen Öffentlichkeit*. Den har ikke kun fået nyt navn: *Aspekte der Geschichtskultur*, det er samtidigt den afdeling, der har fået tildelt det meste af den plads, der blev tilovers efter de nedlagte afdelinger. Afdelingen for historiekultur er nu mere end dobbelt så stor, og det er her, at den besøgende støder på kontorer med nye navne på døren – eksempelvis *Geschichte im historischen Roman*, *Geschichte im der modernen Literatur*, *Geschichte im Comic*, *Gedenktage*, *Gedenkjahre* samt *Geschichte und politische Praxis*.

Også en anden afdeling er fået mere plads end tidligere. Det er den, der beskæftiger sig med *Geschichte als Lebenswelt*; den har fået næsten 50 procent mere plads. Ser man nærmere på, hvordan den afdeling er indrettet, viser det sig, at ændringer faktisk er større, end det umiddelbart fremgår af den tildelte plads. De kontorer, der tidligere husede de medarbejder, der arbejdede med *Tradition*, *Politische Kultur* og *Öffentlichkeit*, er nu nedlagt, og dermed er der blevet plads til endnu flere kontorer til nye medarbejdere. En del af de gamle kontorer – fx dem for *Zeit*, *Sozialisation*, *Identität* og *Alltagsbewusstsein* – findes dog fortsat. Og det kontor, der tidligere tog sig af *Geschichtsbewusstsein* er nu både udvidet og delt i tre: et for *Theorie*, et for *Empirie* og et for *Ontogenese*. Der findes imidlertid også flere helt nye kontorer, og de huser de medarbejdere, der beskæftiger sig med emner som *Gedächtnis*, *Erinnerung*, *Geschichtskultur*, *Historische Imagination* og *Moderne*, *Postmoderne*.

Allerede ved selve hoveddøren bemærker den opmærksomme besøgende et opslag, der kundgør, at historiekultur udgør historiedidaktikkens nye 'buzzword'. Det fremgår således af opslaget, at begrebet i dag bruges som "Bezeichnung für den Denk- und Forschungsbereich der Geschichtsdidaktik", og at historiedidaktik udgør den del

af historiefaget, der har "Geschichtsbewusstsein und Geschichtskultur" som forskningsfelt.

En tilstandsrapport

I Danmark findes der en regel om, at når et hus sælges, er sælgeren forpligtet til at hidkalde en byggesagkyndig, der skal udarbejde en tilstandsrapport over huset. Formålet er, at køberen bliver bekendt med bygningens reelle tilstand, herunder hvad der vides om de bærende konstruktioner, isolering, udluftning, varmemeforbrug mm., førend slutsedlen underskrives. Hvad ville en byggesagkyndig siges til den ombyggede *Handbuch der Geschichtsdidaktik*? Det kommer selvfølgelig an på, hvem den byggesagkyndige er; min tilstandsrapport tager sig ud som følger.

Lad mig starte med det positive. *Handbuch der Geschichtsdidaktik* fremstår fortsat som et imponerende bygningsværk, selvom tidens tand selvfølgelig også har sat sine spor. Det er helt i tidens ånd, at 'historie uden for skolen og universitetet' har fået betydelig mere plads end tidligere, da det i dag står klart for de fleste fagfolk, at når det drejer sig at danne og omdanne historiebevidsthed, udgør skole og universitet kun to blandt mange produktions- og brugssteder. Mange af de nyindrettede kontorer må derfor hilse velkomne som velbegrundede nydannelser. Det gælder ikke mindst det endnu beskedne kontor for *Gedächtnis, Erinnerung*; det vil sikkert være et af dem, der vokser sig større i løbet af de kommende år.⁶ Det virker ligeledes velbegrunderet, at der nu findes hele tre kontorer, der beskæftiger sig med *Geschichtsbewusstsein*, da der er en betydelig efterspørgsel på netop det felt, og da der samtidigt har været en betydelig produktudvikling på det felt, har disse kontorer også nyt at byde på.

Lad mig dernæst gå over til det mere problematiske. Ses bygningsværket efter i sømmene, er der enkelte af de bærende konstruktioner, der er i en dårlig stand. I en videnskabelig sammenhæng er genbrug en dyd, så længe det, der genbruges, har status af solid indsigt. Fagfolk skal ikke igen og igen bruge kræfter på at opfinde den dybe tallerken. Det er oplagt, at en grundbog i historiedidaktik må behandle menneskers socialisation, men det virker problematisk, når det viser sig, at Hans-Jürgen Pandels bidrag om *Sozialisation* genbruges nærmest helt uændret fra førsteudgaven i 1979, og at han følgelig fortsat fremstår som talsmand for A. Lorenzers materialistiske socialisationsteori fra 1970'erne. At en forsker vil genbruge illustrationen af Lorenzers model i slutningen af 1990'erne, finder jeg rystende. Det er også oplagt, at man i en grundbog om historiedidaktik må beskæftige sig med menneskers identitetsdannelse, men igen virker det problematisk, at Klaus Bergmanns bidrag om *Identität* er helt uændret i forhold til førsteudgaven. Er der virkelig intet bemærkelsesværdigt sket inden for identitetsforskningen i løbet af 1980'erne og 90'erne, der kunne begrunde en enkelt tilføjelse eller revision? Hvad med den forskning, der vedrører identitetsdannelsens narrative struktur? Den mest nærliggende forklaring på de manglende revisioner er ikke, at de to forskere mangler den fornødne indsigt. Det skal snarere ses som en følge af, at bygherrerne flere steder har valgt at springe over, hvor gærdet er lavest. Men de har kun kunnet gøre dette

ved at fortrænge, at der findes de dele af de bærende konstruktioner, der bærer tydelige tegn på mangeårig slitage og tiltagende metalræthed.

Lad mig endelig nævne de steder, hvor ombygningsarbejdet ikke synes gennemført med tilstrækkelig konsekvens. Enhver, der har taget del i et større ombygningsprojekt, ved, at det kan være vanskeligt at få de gamle og de nye dele til at gå op i en højere enhed. Sådan er det også med *Handbuch der Geschichtsdidaktik*. Det viser sig fx. omkring det nye begreb 'historiekultur'. I forordet præsenteres det som det nye nøglebegreb - dvs. det, der skal kunne forlene det historiedidaktiske forskningsfelt med en ny indre sammenhæng. Den eftertænksomme læser bliver dog snart herefter forvirret. Det sker, når han/hun i værkets første del *Geschichte als Lebenswelt* opdager, at 'historiekultur' behandles her som et begreb på linie med 'socialisation', 'identitet', 'erindring', 'historiebevidsthed' osv. Forvirringen fortsætter, når det opdages, at der findes en særlig del af værket, der vedrører *Aspekte der Geschichtskultur*, men at der er også findes dele af værket, hvor det nye nøglebegreb ikke spiller nogen bemærkelsesværdig rolle. Det siges indledningsvist, at der foreligger en ny plan for, hvordan det historiedidaktiske forskningsfelt skal tage sig ud, men herefter viser det sig, at planen indtil videre ikke er ført ud i livet. Bygningsværket er ombygget, men uden at projektet er ført ordentligt til ende, og resultatet er blevet, at der er de dele af huset, hvor blæst og regn har let ved at trænge ind gennem de efterladte sprækker.

Gammel versus ny konstruktionsplan

I lyset af den afgivne tilstandsrapport melder flere spørgsmål sig. Der skitseres en ny konstruktionsplan, men hvordan forholder den sig egentlig til den gamle? Og dernæst: drejer det sig om en ny gennemtænkt og perspektivrig plan, der indtil videre ikke har fået mulighed for at blive ført ud i livet? Eller er selve den nye plan kendetegnet ved væsentlige mangler?

Først må der ses på forholdet mellem den gamle og nye konstruktionsplan. Til grund for konstruktionen af 1. og 3. udgaven af *Handbuch der Geschichtsdidaktik* lå en bestemt teoridannelse - en, der var inspireret af fænomenologisk filosofi og samfundsteori. Der lægges ud med en behandling af 'historie som livsverden', og først i anden omgang bliver 'historie som videnskab' og 'historie i skolen' taget op til behandling. Begrundelsen for en sådan rækkefølge skal findes i en overordnet tese om, at menneskers livsverden udgør det fundament, hvorpå mennesker kan opbygge et uddannelsessystem og videnskabsfag. Rolf Schörken bruger følgelig sin indledning til *Geschichte als Lebenswelt* på at klarlægge, hvordan man kan udnytte menneskers erfaringer og kompetencer fra deres livsverden inden for uddannelse og videnskab. Også det brugte historiebegreb er fænomenologisk; det lyder i Schörkens formulering således:

Die phänomenologisch ausgerichtete Lebensweltphilosophie begründet Geschichte aus der Bewusstseinsimmanenz. Die Historizität des Menschen wird als Grundkonstituens angesehen. Nach Husserl steht der Mensch immer schon 'je in der Geschichte' - er hat

seine Vergangenheit im Rückblick, eine Zukunft im Blick auf ein Eschaton und eine Gegenwart, in der er gerade steht. Geschichtlichkeit ist die Strukturform seines Lebens. (s.5)⁷

Her sættes der ikke lighedstegn mellem historie og fortid, tværtimod forstås historie i første række som et artskenetegnet ved det at være menneske. Dels lever de i og med tid, dels har de en historisk natur (= historicitet). I lyset heraf virker det helt følgerigtigt, når Karl-Ernst Jeismann peger på, at "Geschichtsbewusstsein [umgreift] den Zusammenhang von Vergangenheitsdeutung, Gegenwartsverständnis und Zukunftsperspektive" (s. 42).

Når jeg har anset førsteudgaven af *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (1979) for at være et afgørende fremskridt i forhold til det, der indtil da havde dannet normen inden for historiedidaktikken, skyldes det netop, at den tog afsæt i en fænomenologisk teori om livsverden og historie. Og når jeg gennem årene har kritiseret de tyske historiedidaktikere, der er knyttet til dette håndbogsprojekt, har mit hovedanliggende været at pege på, at de ikke har været villige til at drage de relevante faglige konsekvenser af, at de har gjort *Geschichte als Lebenswelt* til deres teoretiske udgangspunkt. Det er værd at bemærke, at en teori om livsverden har karakter af en socialkonstruktivistisk kulturteori, hvilket da også fremgår Rudolf Vierhaus' bidrag om *Kulturgeschichte, historische Kulturwissenschaft*:

Mit dem Begriff 'Lebenswelt' ist die wahrgenommene, erfahrene und gedeutete soziale und kulturelle Wirklichkeit gemeint, in der konkrete soziale Gruppen und Individuen in der Vergangenheit sich verhalten und durch ihr Handeln Wirklichkeit produziert, Sinnzusammenhänge und Kontinuität hergestellt, Überlieferung geschaffen haben. Lebenswelt ist also verstanden als gesellschaftlich konstituierte, kulturell gestaltete, symbolisch gedeutete Wirklichkeit, die der Veränderung durch äussere Einwirkungen und innere Entwicklungen unterliegt, erstarren, aufgebrochen oder zerstört werden kann. (s.203)

En af grundene til, at 5. udg. af *Handbuch der Geschichtsdidaktik* fremstår som noget af et kludetæppe, er, at forholdet mellem den tidligere (1. og 3. udg.) og den nye (5. udg.) konstruktionsplan ikke er taget op til grundig overvejelse og diskussion. I forordet annonceres det, at historiedidaktikken har fået et nyt nøglebegreb, men langt hen ad vejen holdes der fast ved den gamle konstruktionsplan. Der mangler fx en sammenlignende analyse af de to nøglebegreber: 'historie som livsverden' og 'historiekultur'. Rolf Schörken skriver om *Geschichte als Lebenswelt* uden at inddrage eller medtænke begrebet 'historiekultur', og Jörn Rüsen om *Geschichtskultur* uden at forholde sig til den fænomenologiske teoridannelse om livsverden og historie, der fortsat bruges at strukturere dele af håndbogen. Sagligt set er det utilfredsstillende og er endnu et tegn på, at bygherrerne ikke har gjort deres arbejde på en fagligt tilfredsstillende måde.

Den nye konstruktionsplan

I princippet kunne det godt forholde sig sådan, at den nye konstruktionsplan er frugtbar og perspektivrig, selvom bygherrerne indtil videre ikke har fået virkeliggjort den. Det nye heri er især begrebet 'historiekultur', og det behandles to steder i 5. udg. af *Handbuch der Geschichtsdidaktik*. Dels i Rüsens artikel i den første del om historie som livsverden, dels i Heinrich Theodor Grütters indledende artikel til den afsluttende del om Aspekter der Geschichtskultur.

Når der ses på begrebet 'historiekultur', er et af de første spørgsmål, der melder sig: hvilket forståelse af 'historie' og 'kultur' ligger til grund for den nye begrebsdannelse? Hverken Rüsen eller Grütter reflekterer imidlertid over det kulturbegreb, de benytter, og det fremstår følgelig som noget, der tages for givet. Hvordan er det så med historiebegrebet? For at klarlægge det skal to centrale formuleringer gengives; den første er af Rüsen, den anden af Grütter:

"Geschichtskultur bezeichnet den Gesamtbereich der Aktivitäten des Geschichtsbewusstseins. (...) Anthropologische Grundlage jeder Aktivität des Geschichtsbewusstseins ist die historische Erinnerung. Historisch ist eine Erinnerung dann, wenn sie in zeitlicher Perspektive grundsätzlich die Grenzen der Lebenszeit der sich erinnernden Subjekte überschreitet, d.h. tiefer in die Vergangenheit zurückgeht und von ihr her weiterreichende Zukunftsperspektiven entwerfen lässt." (s.38)

"Mit dem Begriff 'Geschichtskultur' wurde in den letzten Jahren ein Konzept entwickelt, das unterschiedliche Bereiche und Formen der historischen Erinnerung, die bislang eher separat betrieben und untersucht oder durch wenig präzise Umschreibungen wie 'Geschichte in der Alltagswelt' oder 'Geschichte in der (ausserschulischen) Öffentlichkeit' zusammenfasst wurden, als 'Manifestationen eines übergreifenden gemeinsamen Umgangs mit der Vergangenheit' integriert." (s.601)

Den forståelse af historie, der ligger til grund begrebet 'historiekultur', er en, der tenderer mod at sætte lighedstegn mellem historie og fortid. På den baggrund er det måske ikke så overraskende endda, at Rüsen undlader at konfrontere sit begreb om 'historiekultur' med det historiebegreb, der ligger til grund for begrebskonstruktionen *Geschichte als Lebenswelt* – dvs. 'det at leve i og med tid' og et historiebegreb, der omfatter fortid, nutid og fremtid.

Det er værd at bemærke, hvad der udgør præmisserne for Rüsens begrebsdannelse. Han har fx. indført et skel mellem (i) en ikke-historisk erindring (dvs. den erindring, der er knyttet til ens eget liv) og (ii) en historisk erindring (dvs. den, der rækker længere tilbage i fortiden end ens egen erindring gør). Det udgør et kunstigt og ufrugtbart skel, fordi – hvis det tages på ordet – betyder det, at den fortid, jeg kan huske om mit eget liv, ikke er rigtig historie, hvorimod den om 'gamle dage', som jeg lærer henne i skolen, er rigtig historie. Eller med et konstrueret eksempel: det, jeg har lært om mine forældres liv, førend jeg blev født, er en historisk erindring, hvorimod mine erindringer om mit samvær med dem fra min barndom og ungdom er en ikke-historisk erindring. Det forekommer utroligt søgt!

Rüsen og Grütter bruger termerne 'historiekultur' og 'erindringskultur' nærmest som synonymmer. Jeg anfægter ikke, at en af historiedidaktikkens centrale opgaver består i at klarlægge, hvordan menneskers erindringsarbejde foregår, og hvilke socio-kulturelle funktioner et sådant erindringsarbejde udfylder i menneskers liv og samliv. Følgelig vil enhver historiekultur indbefatte en erindringskultur. Men jeg ser ingen fordele ved at sætte lighedstegn mellem 'historiekultur' og 'erindringskultur', tværtimod forekommer det mere velbegrunderet at opfatte en erindringskultur som et aspekt eller en delmængde af en historiekultur.

Rüsens skelnen mellem en ikke-historisk og en historisk erindring virker ikke kun problematisk og ufrugtbar. Tages den på ordet, har den også følger for, hvordan et begreb som 'historiebevidsthed' skal forstås. Hvis Rüsens skelnen fastholdes, fører den til en teoretisk forvriddning af Jeismanns tidligere citerede definition, og det må da konstateres, at der indgår delvis uforenelige begreber om 'historiebevidsthed' i *Handbuch der Geschichtsdidaktik*.

At Rüsen arbejder med en skelnen mellem en ikke-historisk og en historisk erindring bør dog egentligt ikke overraske, da det ligger i direkte forlængelse af hans måde at definere 'historiebevidsthed' på - fx som han har gjort det i afhandlingen *Was ist Geschichtsbewusstsein?*⁸ På et plan har han ganske vist fortids-, nutids- og fremtidsdimensionen med, men samtidigt giver han en tydelig teoretisk forrang til fortidsdimensionen i sin definition. 'Historiebevidsthed' fremstår her som et 'fortids-tungt' begreb - et, hvor det fortidige klart fremhæves på det nutidiges og det fremtidiges bekostning.⁹ Som jeg vurderer det, betegner Rüsens begreber om 'historiebevidsthed' og 'historiekultur' ikke et erkendelsesfremskridt, tværtimod fremstår de som skridt i den forkerte retning. Kernen i denne strid kan beskrives som en konflikt, om begrebet 'historiebevidsthed' skal defineres som, hvad jeg har benævnt et 'åbent skalabegreb', eller om en bestemt tidsdimension skal tildeles en teoretisk forrangsstilling.¹⁰ Men også på andre punkter virker Rüsens begreb om 'historiekultur' problematisk.

"Geschichtskultur bezeichnet den Gesamtbereich der Aktivitäten des Geschichtsbewusstseins. Er läßt sich als ein eigener Bereich der Kultur mit einer spezifischen Weise des Erfahrens und Deutens der Welt, der Orientierung der menschlichen Lebenspraxis in ihr, des menschlichen Selbstverständnisses und der Ausprägung von Subjektivität beschreiben und analysieren. 'Geschichtskultur' hat als Terminus also eine kategoriale Bedeutung: Er bezeichnet den Sitz des Geschichtsbewußtseins im Leben, seine Erstreckung in verschiedene Dimensionen der Kultur und deren inneren Zusammenhang." (s. 38)

Det problematiske er, at Rüsen arbejder ud fra en forestilling om, at historiekultur udgør en særlig afgrænset del af den foreliggende kultur - den del, hvor en historiebevidsthed gør sig gældende. Det har til gengæld også den konsekvens, at der må findes andre dele af den kultur, der så at sige er uden historiebevidsthed - dvs. en 'historiebevidsthedsløs' kultur - dér, hvor menneskers historiebevidsthed ingen rolle

spiller. Udgør det en rimelig/frugtbar antagelse? Det kommer an på, hvad der forstås ved 'historiebevidsthed', og hvilken betydning den tillægges.

Her gør jeg gældende, at hvis historiebevidsthed defineres som 'samspillet mellem fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventning' (inspireret af Jeismann) eller som 'det sagforhold, at i en levet nutid er en fortid nærværende og virksom som erindring og fremtid nærværende og virksom som forventning' (inspireret af Koselleck), vil en historiebevidsthed aldrig komme til at udgøre en særlig afgrænset del af en kultur. Det er den kun, når der arbejdes med afsæt i en 'fortidstung' forståelse af historiebevidsthed, således som Rüsen gør.

Men hermed blotlægges en strid om, hvilken betydning der skal tilskrives historiebevidsthed i menneske- og samfundslivet. Forstås 'historiebevidsthed', som Rüsen gør, indskrænkes dens signifikans afgørende. Omvendt hvis man forstår 'historiebevidsthed', således som jeg gør, udgør historiebevidsthed noget centralt og afgørende i alle mulige livssammenhænge. Når fx en kunstmaler gør sig overvejelser som sit motiv- og stilvalg, gøres der brug af historiebevidsthed; når en general planlægger en forsvarstrategi for et bestemt område, gøres der brug af historiebevidsthed; når børsspekulanter planlægger deres næste 'raid', gøres der brug af historiebevidsthed; når et firma skal markedsføre et nyt produkt, gøres der brug af historiebevidsthed. Og det er begrundelsen for, at jeg tidligere har peget på, at historiebevidsthed må betragtes som vigtig, fordi mennesker løbende bruger den til at frembringe historie ('Geschichte machen', 'making history'). Sådan er det ikke hos Rüsen.

Ud fra en teoretisk betragtning er det en relevant historiedidaktisk opgave at overveje, hvad der kendetegner den historiebevidsthed, hvor det fremherskende moment henholdsvis er fortidsfortolkningen, en nutidsforståelsen eller en fremtidsforventningen. Jeg bestrider ikke, at der er brug for et særligt begreb for den form for historiebevidsthed, hvor fortidsfortolkningen udgør det centrale og fremherskende moment. Men hvor Rüsen vælger at indskrænke sit begreb om 'historiebevidsthed' til indholdsmæssigt at dække den form for historiebevidsthed, hvor fortidsfortolkningen udgør det dominerende moment¹¹, dér plæderer jeg for, at det er bedre at forstå 'historiebevidsthed' som et åbent skalabegreb, hvor ikke kun en fortidsfortolkning, men også en nutidsforståelse og en fremtidsforventning vil kunne danne det fremherskende moment. Til gengæld har jeg været med til at foreslå, at begrebet 'erindring' bruges som benævnelse for den form for historiebevidsthed, hvor en fortidsfortolkning står i forgrunden, men hvor der fortsat findes et samspil med en nutidsforståelse og fremtidsforventning.¹² Den fremanalyserede uenighed kan sammenfattes ved at sige: hvor Rüsen sætter lighedstegn mellem en historisk erindring og historiebevidsthed, dér plæderer jeg for, at historiedidaktikere kun opfatter erindring som en delmængde af, hvad der benævnes historiebevidsthed.

Bygningsværkets plads i nærmiljøet

Der er flere forhold i Rüsens artikel om *Geschichtskultur*, der kalder på en forklaring. Når han i sin håndbogsartikel skal definere 'historiekultur', er det åbenbart, at han har Jeismanns definition i baghovedet, men samtidigt lægger hans præmis om, at

historiebevidsthedens kerne er den historiske erindring, teoretisk op til en underminering af det begreb om historiebevidsthed, der er blevet oparbejdet i løbet af de sidste årtier. Det andet forhold, der kræver en forklaring, er: hvorfor har Rösen valgt at basere sin definition af historiekultur på en pseudodistinktion som den mellem (i) en ikke-historisk og (ii) en historisk erindring?

På de spørgsmål kan jeg ikke give noget nagelfast svar, men jeg har dog en forklaringshypotese, nemlig den at der i *Handbuch der Geschichtsdidaktik* findes to forskellige dagsordener, der løbende præger, hvordan der skrives om historie. Når det historiedidaktiske bygningsværk præsenteres for offentligheden, tænkes nærmiljøet ('the significant other') hele tiden med. Den første er en eksplicit dagsorden, og den hedder: hvordan skal forholdet mellem faghistorie og historiedidaktik forstås? Den anden dagsorden er mere implicit, og den hedder: hvordan vil faghistorikere se på og vurdere, hvad historiedidaktikere skriver om historie og historiedidaktik?

I *Handbuch der Geschichtsdidaktik* er det Rösen, der har skrevet den indledende artikel om *Geschichte als Wissenschaft* (s.99-110). Forsvaret for, at historiefaget er en selvstændig og fuldgyldig videnskab (= die Eigenständigkeit der Geschichtswissenschaft), udgør et af hovedtemaerne, og her rettes skytset mod de forskere, der kun vil opfatte faghistorien som "eine Hilfswissenschaft der Sozialwissenschaften". I den videnskabelige konflikt bliver det afgørende, at historiefaget kan siges at have sit eget territorium og særlige profil. Rösen skal imidlertid samtidigt sikre sig i forhold til de faghistorikere, der alene opfatter historiedidaktik som en "Vermittlungstechnologie des Unterrichts", og her bliver det afgørende for Rösen at vise, at historiedidaktik er en respektabel historiefaglig disciplin, og at den udfylder en vigtig funktion indenfor videnskabsfaget historie. I forordet til håndbogen beskrives historiedidaktikkens fremadskridende faglige respektabilitet på følgende måde:

"Die Begrifflichkeit der modernen Geschichtsdidaktik - gleichsam Wprogrammatische Begriffe sind 'historisches Lernen', 'Geschichtsbewusstsein', 'Geschichtskultur' - spiegelt die jahrzehntelange Entwicklung der Geschichtsdidaktik von einer ausschliesslich auf Schule und Geschichtsunterricht bezogenen Disziplin zu einem Zweig der Geschichtswissenschaft, der Geschichtsbewusstsein und Geschichtskultur als seine Forschungsbereiche entdeckt und erschlossen hat." (s.ix)

En mulig forklaring på, at Rösens bidrag om *Geschichtskultur* kommer i konflikt med en del af den nyere historiedidaktiske teori, er, at han i sine bidrag har lavet flere 'strategiske koncessioner' til det faghistoriske establishment. Dels tilpasses det brugte historiebegreb til det, der er det fremherskende blandt faghistorikere - dvs. historie = fortid og faghistorikere = fortidsspecialister. Dels skal det vises, at historiedidaktikere som andre historikere af fag har deres egen særlige parcel - dvs. de kendte bindestregshistorier (fx økonomihistorie, politikhistorie, middelalderhistorie, kvindehistorie, idéhistorie, kulturhistorie). Historiedidaktikernes parcel bliver da den særlige del af kulturen, der vedrører historiebevidsthed og historiekultur. Var han derimod gået på banen - således som for eksempel jeg søger at gøre - med en tese om, at historiebevidsthed er noget, som mennesker bruger til at frembringe historie, ville han

måske ikke blive taget alvorligt af det faghistoriske establishment i Tyskland, fordi implikationen da ville da være den, at den nye historiedidaktiske teoridannelse ikke kun relevant for arbejdet inden for undervisningsfaget 'historie', men også lægger op til en paradigmatisk omkalfatring af selve videnskabsfaget 'historie'. Og det er derfor god grund for at fremhæve, at historiebegrebet i dag udgør som et omstridt begreb og et centralt videnskabsteoretisk kampfelt.¹³

Historiebevidsthed og den kulturelle vending

Når jeg har sat mig for at problematisere den mest afgørende nydannelse i *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (1997) - dvs. begrebet om 'historiekultur' - har det ikke været motiveret af noget ønske om at anfægte, at der i dag er behov for at få oparbejdet et brugbart begreb om 'historiekultur'. Mit mål er blot at vise, at Rösens tilgang til *Geschichtskultur* i håndbogen ikke fremstår som et frugtbart udgangspunkt for udviklingen af en sådan teori - i hvert fald ikke, hvis den skal bygge videre på de erkendelsesgevinster, der er opnået i forbindelse med teoriudviklingen omkring 'historiebevidsthed'.

Hvad udgør alternativet til Rösens teoridannelse? Der findes ikke i dag et gennemarbejdet alternativ, men jeg vil godt skitsere en teoriramme, inden for hvilken jeg mener, at en mere frugtbar og adækvat teori om historiekultur vil kunne foldes ud. For uanset hvordan det end vendes og drejes, kan man ikke komme uden om at definere - eksplicit eller implicit - hvad der skal forstås ved 'historie' og 'kultur'. Min forståelse af historie - 'det at leve i og med tid' - og af historiebevidsthed - 'det at i en levet nutid er fortid og fremtid nærværende og virksomme som henholdsvis erindring og fremtid' - er taget op, og opmærksomheden skal derfor rettes mod begrebet 'kultur'.

Det er velkendt, at kulturbegrebet i løbet af sidste tredjedel af 1900-tallet ikke kun har tilkæmpet sig en mere central position inden for humanistiske og samfundsvidenskabelige fag, det har endog dannet afsæt for dannelsen af nye videnskabsfag - især det, der går under betegnelsen 'kulturforskning' ('cultural studies'). Et mønster-eksempel fra det nye forskningsfelt er *Culture, Media and Identities* (1997) - et værk i seks bind. Det indledes med et bind om *Doing Cultural Studies. The Story of the Sony Workman* og afrundes med Stuart Halls afhandling *The Centrality of Culture: Notes on the Cultural Revolution in Our Time*. Termen 'den kulturelle vending' ('cultural turn') bruges her til at indkredse den teoretiske nyorientering, der har fundet sted i de senere år, og Hall beskriver den som følger:

"(...) there has been a revolution in human thought around the idea of culture. Within the human and social sciences we now accord culture much greater significance and explanatory weight than used to be the case (...) a major conceptual revolution is in the making in the human and social sciences. This goes beyond learning to put cultural questions more at the centre of our calculations, alongside economic process, social institutions and the production of goods, wealth, and services - important as this shift is. It refers to an approach to contemporary social analysis which has made culture a constitutive condition of existence of social life, rather than a dependent variable,

provoking a paradigm shift in the humanities and social sciences in recent years which has come to be known as the 'cultural turn'.¹⁴

Inden for en sådan teoriramme kan det give god mening at udmønte et begreb om historiekultur. Afgørende bliver selvfølgelig indholdsbestemmelsen af det kultur-begreb, der ligger til grund for den kulturelle vending. Det drejer sig ikke om en sektorforståelse af eller -tilgang til kultur - fx hvor der findes et kulturministerium på linje med et forsvarsministerium, et trafikministerium og et udenrigsministerium. Det drejer sig heller ikke den normative opfattelse af kultur - altså hvor kultur sættes lig med civilisation, og hvor der følgelig kan skelnes mellem naturfolk og kulturfolk - dvs. dem uden og med kultur. Der drejer sig derimod om en videreudbygning af det antropologiske kulturbegreb, som J. G. Herder var den første til at benytte, og hvor kultur forstås som et artskenetegn ved det at fungere som menneske. Den lidt kringlede formulering skyldes, at kultur ikke så meget er et medfødt anlæg eller kenetegn, men snarere noget et menneske lærer gennem omgangen med andre mennesker - dvs. gennem interaktion.

Den forståelse af kultur, der ligger til grund for den kulturelle vending, er en, hvor 'kultur' bruges som samlebetegnelse både for menneskers betydningsdannende praksisser ('signifying practices'), og for hvad disse praksisser frembringer - dvs. alle slags artefakter (= hvad etnologer kalder 'materiel folkekultur'). Det er i lyset af et sådant begreb, at følgende udsagn af Hall skal forstås: "culture creeps into every nook and crevice of contemporary social life, creating a proliferation of secondary environments, mediating everything".¹⁵ Det kulturbegreb går i øvrigt på tværs af den overleverede skelnen mellem en materialistisk og idealistisk tilgang. Hall siger det på denne måde:

"Where does this leave the traditional distinction (...) between 'material' and 'symbolic' factors, between 'things' and 'sign'? If 'culture' is in everything and everywhere, where does it begin and end? Of course, this claim for the centrality of culture does not mean - as its critics have sometimes suggested - that there is nothing but 'culture' - that everything is 'culture' and that 'culture' is everything (...) What is being argued, in fact, is not that 'everything is culture', but that every social practice depends on and relates to meaning; consequently, that culture is one of the constitutive conditions of that practice, that every social practice has a cultural dimension. Not that there is nothing but discourse, but that every social practice has a discursive character. (...) Thus, to be strictly accurate, we should really re-word the expanded claim about 'culture' (...) as follows: every social practice has cultural or discursive conditions of existence."¹⁶

Ud fra en samfundsteoretisk betragtning bliver det afgørende at beskæftige sig med de socio-kulturelle reproduktions- og produktionsprocesser, der løbende foregår i et samfund, eftersom de udgør en central nøgle til at forstå og forklare, hvorfor bestemte folk handler, som de gør. Det er vigtigt at understrege, at den opprioritering af kulturbegrebet ikke fører til en negligering af konfliktdimensionen, men har snarere haft den konsekvens, at kulturkampe tillægges større betydning, end det traditionelt har fået tildelt inden for fx en materialistisk historie- og samfundsteori. Hertil

kommer, at der lægges op til en sammentænkning af kultur og magtudøvelse - hvad der sammenfattes med udtrykket: 'governance by culture'. Det har også konsekvenser for, hvordan der skal ses på et uddannelsessystem:

"We all want to do the very best for our children. But what is education if it is not the process by which society inculcates its norms, standards and values - in short, its 'culture' into the next generation in the hope and expectation that, in this way, it will broadly guide, channel, influence and shape the actions and beliefs of future generations in line with the values and norms of its parents and the prevailing value-systems of society? What is this if not regulation - moral governance by culture? (...) We are talking of the dispositions of symbolic and discursive power. All our conduct and actions are shaped, influenced and thus regulated normatively by cultural meanings. Since in this sense culture regulates social practice and conduct, then it matters profoundly who regulates culture. The regulation of culture and regulation by culture are thus intimately and profoundly interrelated."¹⁷

Når jeg betragter den ramme som et frugtbart afsæt for etableringen af en teori om historiekultur, skyldes det bl.a., at en interessant teoretisk konvergens gør sig gældende inden for disse to forskningsfelter. Fortalere for den kulturelle vending fremhæver det tilsvarende ved 'kultur', som historiedidaktikere gør gældende om 'historiebevidsthed'. Begge - hævdes det - indgår i alle mulige slags livssammenhænge og er med til at forme menneskers socio-kulturelle praksisser. Fra tid til anden støder jeg på et argument om, at hvis historiebevidsthed nærmest er noget allestedsnærværende i menneske- og samfundslivet, er det ikke et interessant eller brugbart begreb. Samme argument vil med samme ret kunne bruges til at afvise det brugte kulturbegreb ('signifying practices'), men fortalere for den kulturelle vending afviser en sådan argumentation ved at pege på, at det er netop det omsiggribende og allestedsnærværende, der gør 'kultur' til et frugtbart og perspektivrigt begreb. Den argumentationsstrategi kunne historiedidaktikere med fordel tage til sig.

Hvordan kan den nævnte teoretiske konvergens forklares? Er der tale om en tilfældighed uden signifikans eller perspektiv, eller skyldes den snarere, at 'kultur' og 'historiebevidsthed' sagligt set hænger sammen? Som jeg ser det, er det det sidste, der er tilfældet. Og forklaringen er egentlig såre enkel. Historiebevidsthed er en bestemt form for kultur - dvs. en samlebetegnelse for bestemte slags betydningsdannende praksisser. Historiebevidsthed er den form for kultur, hvor der betydningsmæssigt etableres koblinger mellem fortid (dvs. erindring), nutid (dvs. situationsforståelse) og fremtid (dvs. forventning).¹⁸ Og i så fald er historiekultur noget mere omfattende og komplekst end, hvad Rösen forestillede sig, da han skrev sit bidrag til 5. udgaven af *Handbuch der Geschichtsdidaktik*.

Historiebevidsthed og historiefag

En af de udfordringer, historiedidaktikere må tage på sig, er at afklare, hvordan forholdet mellem historiedidaktik som videnskabelig disciplin og videnskabsfaget 'historie' (= faghistorien) skal forstås. Det er i den sammenhæng, at Røsens forslag -

historiedidaktik udgør den underafdeling af faghistorien, der beskæftiger sig med historiebevidsthed og historiekultur - skal ses. Men det udgør ikke noget brugbart svar, hvis man forstår 'historie' og 'historiebevidsthed', således som jeg gør. Et mere brugbart afsæt skitseres i Peter Aronssons artikel *Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden* fra 2002,¹⁹ hvor han gør gældende, at forskningsfelterne 'historiekultur', 'historiebrug' og 'historiebevidsthed' ikke skal opfattes som endnu en tilføjelse til de mange emnekredse, faghistorien i forvejen beskæftiger sig med, men skal snarere ses som en udfordring af de foreliggende historiefaglige paradigmer. Det er - som jeg vurderer det - en væsentlig mere perspektivrig tese. Men tilbage står opgaven med at få specificeret, hvori den paradigmeoverskridende udfordring består.

Tages teoridannelsen om historiebevidsthedens dannelse, former og funktioner alvorligt, udgør den en (delvis ny og anderledes) indgang og tilgang til al slags historieforskning og -skrivning. Omdrejningspunktet bliver da at udforske, hvordan mennesker er historiefrembragte såvel som historiefrembringende, og hvordan mennesker bruger deres historiebevidsthed - dvs. samspillet mellem deres erfaringsrum og forventningshorisont²⁰ - til at frembringe historie. Det er en tilgang, der kan være med til at klarlægge, hvad der skete i fortiden ('res gestae'), og hvorledes man kan/skal fortælle om fortidige forløb ('historia rerum gestarum'). 'Historiebevidsthed' gøres hermed til en central analysekategori: Forløb i fortiden søges anskues under synsvinklen - med Kosellecks fine formulering - 'forgangen fremtid': dvs. som delvis åbne processer, hvor de handlende har haft et vist handlerum, og hvor forskellige fremtider var mulige. Den historiebevidsthed, der bruges til at frembringe historie, betragtes endvidere som en historisk foranderlig størrelse, idet menneskers historie-frembringende virksomhed også kvalitativt kan forandre sig. Endelig fæstnes opmærksomheden ved de utilsigtede konsekvenser, som menneskers historie-frembringende virksomhed kan føre med sig.

Historiedidaktikere bør være blandt de første, der sætter sig for at få oparbejdet en historisk bevidsthed omkring deres egen virksomhed - dvs. oparbejde indsigt i den historicitet, der er knyttet til deres egen arbejds- og forskningsfelt. Det skal bemærkes, at det historiebegreb, der ligger til grund for det moderne historiefag - dvs. det fortidsfikserede historiebegreb - hidhører fra den epoke, hvor det var en grundantagelse, at erkendelsesfremskridt især ville kunne blive fremmet ved at satse på en bestemt form for faglig arbejdsdeling. Videnskabshistorisk er det moderne historiefag et produkt af forsøg på at opbygge en videnskabelig arbejdsdeling langs tidsaksen - dvs. at skelne fx mellem fortidsspecialister (= historikere af fag) og nutidsspecialister (= samfundsfaglige forskere). Selvom det er vanskeligt at argumentere for det erkendelses- og videnskabsteoretisk fornuftige i den form for arbejdsdeling, ligger en sådan tænkning ikke desto mindre til grund for organiseringen af megen nutidig videnskab, og det kan til dels forklares med, at der inden for videnskabernes verden findes en betydelig institutionel inerti, der gør, at det nærmest er umuligt at få nedlagt eller omorganiseret veletablerede videnskabsfag. I den situation kan det fremstå som en farbar vej frem at indkredse nye forskningsfelter og dermed etablere nye fagdiscipliner, der går på tværs af de traditionelle faginddelinger. En teori som den

om historiebevidsthed, hvor opmærksomheden rettes mod, hvordan fortid (dvs. erindring), nutid (dvs. situationsforståelse) og fremtid (dvs. forventning) betydningsmæssigt kobles sammen og bruges, går på tværs af den fremherskende tradition for, hvordan arbejdsdelingen bør være inden for videnskabernes verden. Og af samme grund får den teoridannelse en paradigmeoverskridende karakter, og det kan være med til at forklare, at historikere af fag ofte ikke har haft det videre godt med den teori.

Betragtes de etablerede videnskabsfag i et fugleperspektiv, er det værd at bemærke, at teorien om historiebevidsthed ikke udgør det eneste eller mest oplagte eksempel på et markant brud med 1800- og 1900-tallets normer for faglig arbejdsdeling. Kuturbegrebet er tidligere nævnt og måden, hvorpå kulturforskning er blevet etableret som et tværgående og paradigmeoverskridende forskningstelt. Af andre kan nævnes de tværgående og flerfaglige forskningsfelter, der siden 1970'erne er søgt etableret omkring begreber som 'erindring', 'identitet', 'køn', 'magt', 'narration' og 'sprog'.²¹ Den historiedidaktiske teori om historiebevidsthed ligger - som jeg ser det - på linje med disse andre nye forskningsfelter, og det forekommer oplagt at forvente, at der vil blive tale om en ganske intens kamp mellem konkurrerende tilgange/paradigmer i de nærmeste årtier. En traditionel fagtænkning - og herunder det fortidsfikserede historiebegreb - udfordres i dag på flere fronter.

Noter

¹ Jeg har tidligere gjort rede for den konflikt- og brudflade i "Historie i og uden for skolen. Forder temaet et historiedidaktisk paradigmeskift?", *Historiedidaktik i Norden* bd. 4, 1990. For en udbygget version se kap. 3 i B.E. Jensen, *Historiedidaktiske sonderinger*, 1994. Brudfladen er ligeledes behandlet i min efterskrift til Sven Sødring Jensen, *Historie og fiktion. Historiske børneromaner i undervisningen*, 1990.

² Jeg har i anden sammenhæng lavet en tilsvarende nordisk statusopgørelse - jf. "Historiebevidsthed - hvordan går det med det historiedidaktiske paradigmeskift?", *Noter om historie og undervisning* nr. 148, 2001 - men fæstner nu blikket ved forholdet mellem en tysk og en nordisk historiedidaktik.

³ Det skitserede historiebegreb er nærmere begrundet i B.E. Jensen, *Historie - livsverden og fag*, 2003.

⁴ Det historiebegreb er søgt kodificeret fx i K. Kjeldstadli, *Fortida er ikke hvad den en gang var. En indføring i historiefaget*, 1992, (dansk udg. 2001).

⁵ Jf. B.E. Jensen, "Historiedidaktik og faghistorie på kollisionskurs?", (Svensk) *Historisk tidskrift* nr. 4, 2002.

⁶ Her er der grund til at henvise til Nicolas Pethes & Jens Ruchatz (udg.) *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*, 2001.

⁷ Alle sidehenvisninger i selve teksten refererer uden undtagelse til 5. udg. af *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, 1997.

⁸ Den er trykt i J. Rüsen, *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*, 1994.

⁹ Jeg har tidligere peget på dette problem i "Historiemedvetande - begrepsanalys, samhällsteori, didaktik", i C. Karlegård & K.-G. Karlsson (udg.), *Historiedidaktik*, 1997.

¹⁰ For den nærmere argumentation for den åbne skalatilgang se kap. 3 i B. E. Jensen, *Historiedidaktiske sonderinger*, 1994.

---

¹¹ Det er egentlig en alt for blød formulering, da Rösen med sin skelnen mellem en ikke-historisk og en historisk erindring kommer til at arbejde med et ganske 'indskrænket' historiebegreb - historie er kun det, der tidsmæssigt går forud for ens egen fødsel.

¹² Den nærmere argumentation er foldet ud i At formidle historie - vilkår, kendetegn, formål, 1996, s. 67ff.

¹³ Om de delvis overlappende, delvis konkurrerende historiebegreber se B.E. Jensen, Historie - livsverden og fag, 2003.

¹⁴ S. Hall, "The Centrality of Culture", i K. Thompson (udg.), Media and Cultural Regulation, 1997, s. 220.

¹⁵ Sst. s. 215

¹⁶ Sst. s.225-26.

¹⁷ Sst. s.233.

¹⁸ Jeg har søgt at opfatte 'historiebevidsthed' som en af de mentale værktøjskasser, mennesker må oparbejde for at kunne fungere under bestemte natur- og kulturforhold - se "En offensiv historiedidaktik - baggrund, kendetegn, opgave" i M.-B. Ohman Nielsen m.fl. (udg.), Fagdidaktiske udfordringer, 2003.

¹⁹ I (Svensk) Historisk tidskrift nr. 2, 2002.

²⁰ Sådanne analyser allerede findes - et eksempel er Carl-Axel Gemzell, "Erfarenhet och förväntan. Om historia och sjostrategi", i Historie og historiografi, Festskrift til Inga Floto, 2002.

²¹ Jf. analysen i At formidle historie - vilkår, kendetegn, formål, 1999, s.64ff.